

КУРГАНИ БАСЕЙНУ СОЛОНОЇ (ЗАХІДНИЙ ДОНБАС)

Кудлай Ю.В., Полідович Ю.Б.

This paper is devoted to the analysis of barrows located in the Solona river basin (Dnipro basin). This basin is part of the Western Donbass geographical region and contains many barrows dating from the Bronze Age to the Middle Ages (fig. 1, a). The largest barrows are located on the watershed with the river Wowcha in the eastern part of the basin. There are also Late Bronze Age barrows with long embankment here. Barrows with small perimeters are located in other parts of the basin. Rare high barrows are also present. Many barrows are located on long slopes and near the channel of the river.

Archaeologists had not previously studied the barrows of the river Solona basin. In 1998, the Donetsk Regional Museum Expedition excavated a barrow situated near the village of Novovasylivka in the Krasnoarmiysk district (fig. 1, a). It is associated with other barrows and the Timber-Grave culture settlement. 13 burials of the Timber-Grave culture were investigated in this barrow (fig. 2-11). They are divided into three groups which are determined by different features of burial construction. Burials with small stone constructions form the first group (No 3, 9, 10 and the dual burial 6-7). Burials with massive stone constructions form the second group (No 2, 4, 5). Burials situated in pits with overlapping stones form the third group (No 8, 1, 10, 12, 13). Ceramic vessels are present in all of the burials. The vessel from the burial No 4 has a complex decoration, which appears to express the result of the supervision of the movements of the sun and moon and zodiacal constellations (fig. 5, r). There are astragali in five of the burials (No 1, 2, 3, 9, 12). The authors allocate the conformity to natural laws of burial disposition which had sacral character. The burials date to the 14th and 13th centuries BC.

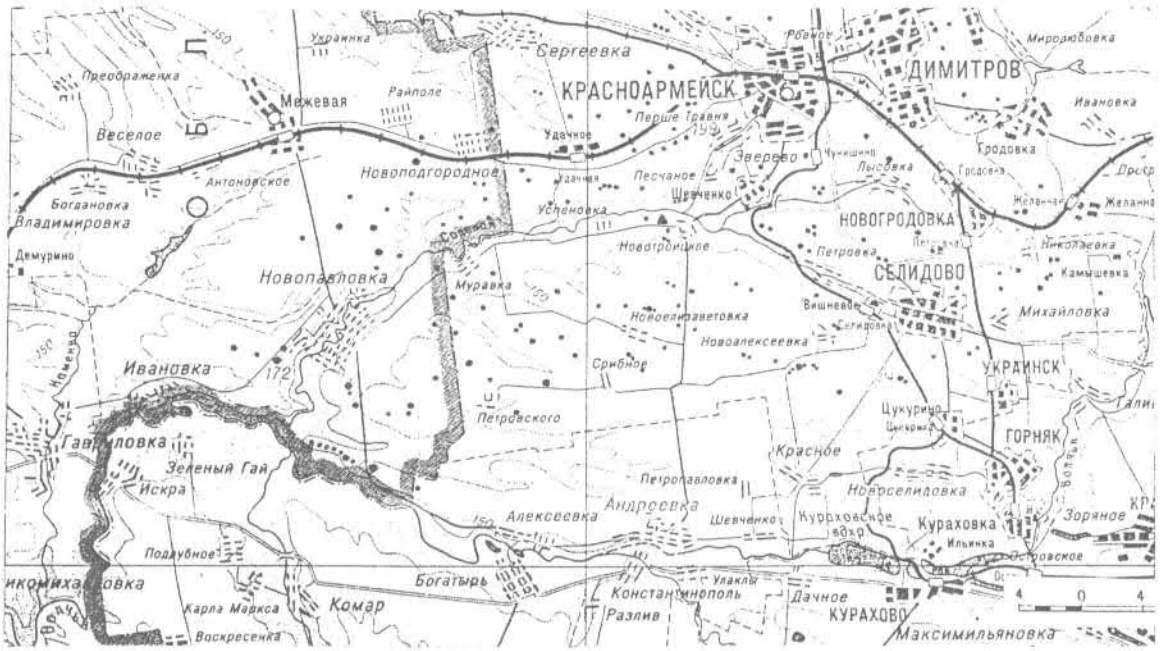
Річка Солона є правою притокою ріки Вовчої, однієї з важливих складових басейну Дніпра [Симоненко, 1972, с.84-85; Давыдов, 1980, с.47]. Вона входить до географічного регіону, відмінному від усього іншого Донецького краю. Солона має невелику довжину – 79 км, площа басейну (у межах області) 946 кв. км. Назва цілком відповідає якості води в річці: її води сильно мінералізовані, відрізняються високим змістом солей, а тому обмежено придатні для пиття. Річка на значному своєму протязі влітку пересихає, утворюючи плеса у вигляді озер.

Поверхня регіону здебільшого являє собою хвилясту рівнину, прорізану ярами, балками та річковою долиною, особливо сильно розчленовану у витоках Солоні поблизу Донецького Кряжу. Але глибина врізу долин і балок незначна, а заплава ріки – широка. Вододіли

виражені слабо, їх схили дуже похилі, а гребні знаходяться на значній відстані від русла (особливо на вододілі між Солонію і Вовчою). Правий берег більш крутий (особливо в нижній течії), на ньому навіть виділяються окремі пагорби, як, наприклад, пагорб на мису у гирлі б. Созонової, який має характерну назву у місцевих мешканців – Лиса Гора (біля с. Новотроїцьке Красноармійського району).

Саме така характеристика регіону басейну Солоні визначила розташування та характер пам'яток, перш за все курганів (рис. 1, 1)¹. Найбільш виражені з них розташовані на вододілі між витокami Солоні і верхів'ями річок Вовчої та Казенний Торець (це один з відрогів Донецького Кряжу, висоти близько 220 м). Насипи тут згруповано у компактні групи, в складі яких виділяються насипи висотою 2,5 - 5,0 м. Досить

¹ При аналізі використано дані топографічних планшетів, а також натурних обстежень курганів, які принагідно проводяться авторами в даному регіоні з 1989 р.

1

2

Рис. 1. 1 – Карта розташування курганів в басейні р. Солонa; 2 – Ситуаційний план розташування курганів і поселення біля с. Нововасилівка.

Fig. 1. 1 – The map of the barrows distribution in the Solona river basin; 2 – The situation plan of the barrows and settlement near village Novovasylivka.

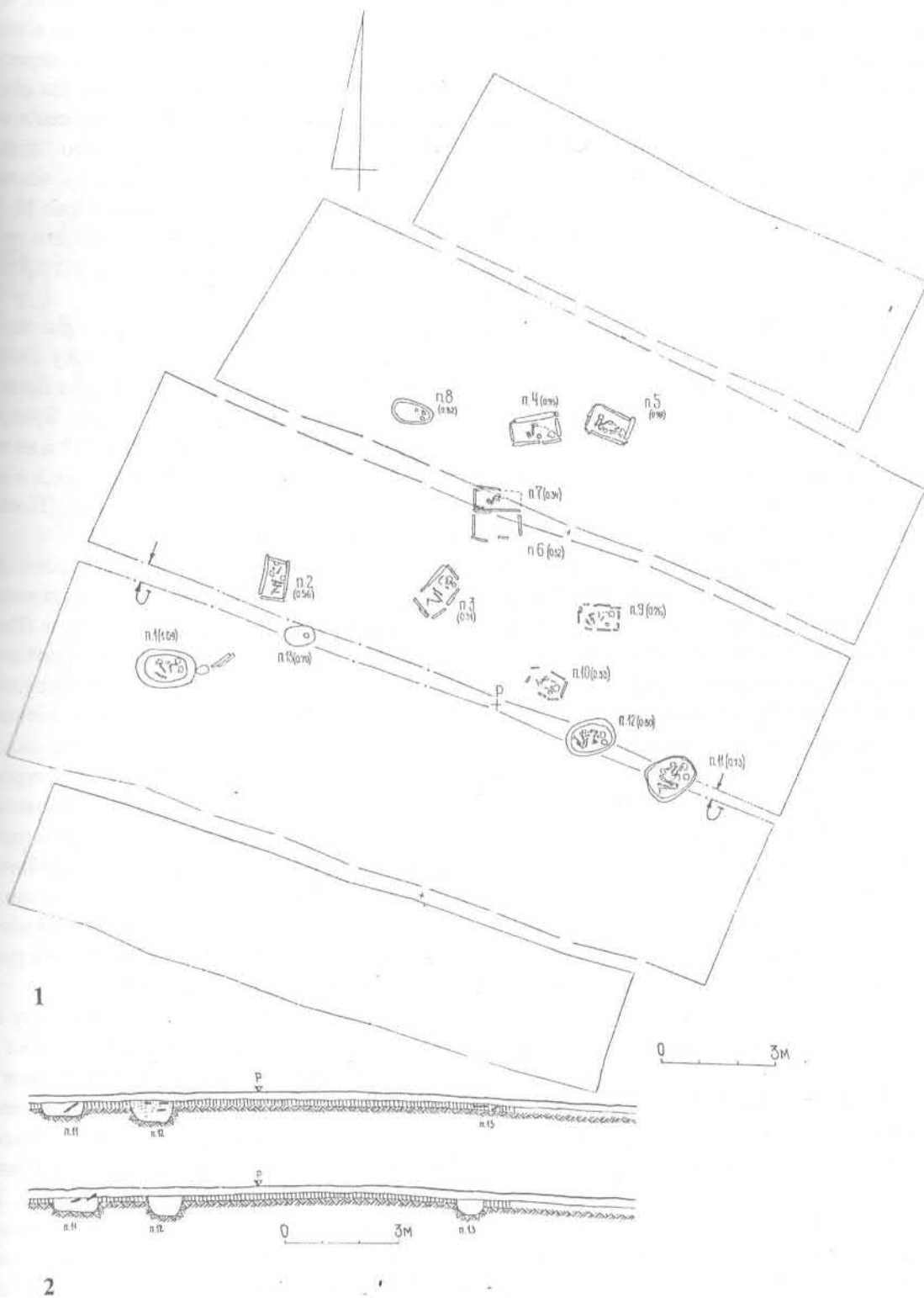

Рис. 2. Нововасилівка, кург. 1: Загальний план і стратиграфічні розтини.

Fig. 2. Novovasylivka, barrow 1: General plan and stratigraphy.

часто зустрічаються кургани з довгими насипами, або об'єднані між собою невисокими перемичками (біля сіл Лісівка, Мемрик, Миколаївка, Орлівка Красноармійського р-ну), що є ознакою належності їх до культур багатоваликової кераміки або зрубної [Цимиданов, 2000], про що свідчать, зокрема, матеріали розкопок біля с. Миколаївка [Полідович, 1993, с.50-54].

Виділяються також кургани на вираженому вододілі між Созоною - Солоною і річкою Бик (притока Самари), який охоплює басейн з півночі. Групи і окремі кургани розташовані з певним інтервалом між собою. В більшості груп насипи утворюють видовжені ланцюжки, в кожній з них виділяються кургани висотою 1,5 - 2,0 м. Але при цьому з інтервалом приблизно в 6 км розташовуються кургани з висотою до 3,5 м.

Чимало курганів розташовано на широкому вододілі між Солоною і її правою притокою р. Солоненькою. З них, кургани, розташовані на найвищих точках (зокрема, група Могила Селідівка), мають невисокі насипи до 2 м. Тоді як насипи висотою 2 - 3 м розташовуються на високих терасах, що домінують над заплавами.

Інший характер мають кургани в південній частині басейну. Вони розкидані по всьому схилу з головного вододілу, що плавно спускається до заплави Солоної, увінчуючи всі топографічно виражені висоти та терасовані майданчики. Більшість з них є поодинокими або входять у невеликі групи по 2-3 насипи, і має округлі у плані насипи висотою до 1,5 м. Великі кургани висотою до 2,5 - 4,0 м розташовані тільки на виражених висотах головного вододілу між Солоною і Вовчою.

Кургани в басейні Солоної, окрім згаданих вже курганів біля с. Миколаївка, не досліджувалися, отже поки що важко визначитися з їх культурно-історичною оцінкою. Маємо тільки окремі розповіді місцевих мешканців про знахідки в зруйнованих чи самокопаних курганах. Так, за розповідями, із зруйнованої поли кургану, що знаходиться в північній частині м. **Новгородівка** начебто вивалися речі сарматського часу². Поховання пізніх кочовиків з конем і залізними предметами було зруйновано у 1970-

ті рр. під час будівництва господарських приміщень в полі кургану, що знаходиться в західній частині м. **Красноармійськ** на перетині вулиць Дніпропетровської і Леніна (за обстеженнями 1994 р.). Зрубне поховання у кам'яному ящику з керамічним "гличиком" було "досліджено" з цікавості наприкінці 1920-х рр. відомим фотографом, другом Д.І. Яворницького М. Залізником³ в одному з невеликих курганів в групі, що знаходиться за 1,6 км на Пд.-Сх. від с. **Удачне** Красноармійського р-ну.

Перші розкопки курганів у власне басейні ріки Солоної було здійснено улітку 1998 р. експедицією відділу охорони пам'яток Донецького обласного краєзнавчого музею. Було досліджено курган, що знаходився за 830 м на схід від с. **Нововасилівка** і 950 м на захід від с. Новотроїцьке Красноармійського р-ну [Полідович, Кудлай, 1998; Кудлай, 1999].

Курган знаходився на похилому схилі лівого берега р. Солоної за 270 м від її русла та входив до комплексу пам'яток зрубної культури (Рис.1, 2). За 94 м ближче до русла ріки знаходиться ще один курган (№ 2), округлий у плані, висотою до 0,4 м і діаметром 32 м. За розповідями місцевих мешканців, під час корчування саду, що колись ріс на місці розташування курганів, з насипу кургану 2 було вивернуто поховання у кам'яному ящику, що дає підстави датувати курган зрубним часом. Ще за 110 м ближче до русла ріки знаходиться поселення зрубного часу. Воно розташоване на невеликому мисі (у місцевих мешканців ця місцина має назву Мочаки) і простяглося вздовж русла десь на 600 м при ширині до 100 м.

Окрім зазначених, довкола кургану є й інші пам'ятки, але вони знаходяться вже на відстані більше 1 - 2 км, а тому їх зв'язок із "Мочаківським" комплексом більш віддалений. Хоча, не виключено, що вони також були якось пов'язані між собою. Зокрема, курган, розташований на 3х від дослідженої групи (рис.1, 2), знаходиться із курганом 2 у лінію, орієнтовану у напрямку на точку сходу сонця у день весняного (осіннього) рівнодення, що топографічно співпадає із пагорбом Лиса Гора, де також розташовано невеликі кургани.

² - Чоловік, який розповідав нам про це у 1998 р., називав і навіть замальовував залізні меч, щит і шолом пізньосарматського типу, якими він бавився ще дитиною у 60-ті рр. Але при розпитуванні мешканців в самій Новгородівці ці дані, як і прізвище інформанта підтвердити не вдалося, хоча обставини руйнації кургану відповідають розповіді.

³ - За розповідями його сина, який у 1998 р. проживав у с.Новопетрівське. Ніяких матеріальних свідчень про ці «розкопки» не збереглося.

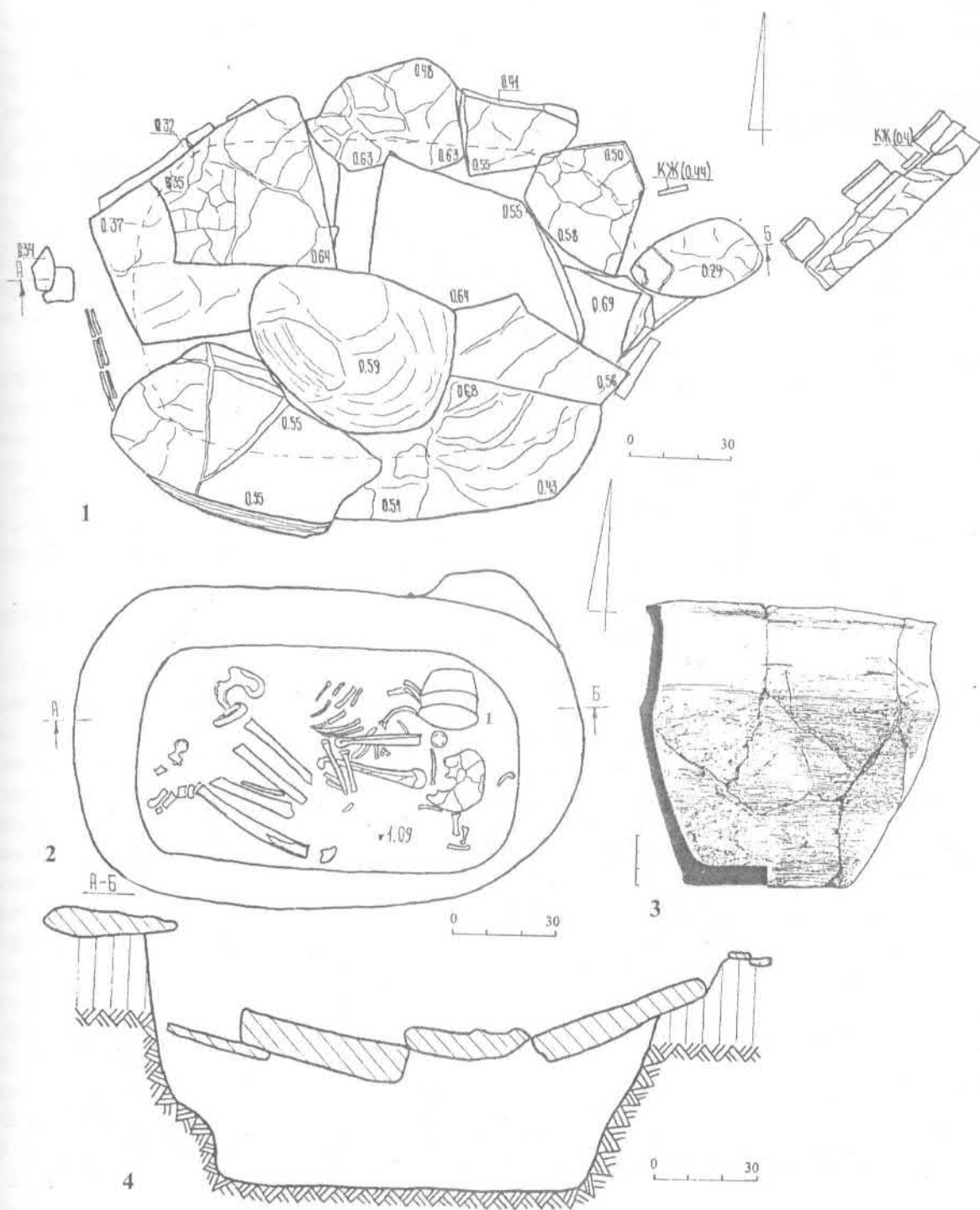

Рис. 3. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 1: 1 – план верхнього рівня; 2 – план нижнього рівня (1 – посудина); 3 – посудина; 4 – повздовжній розтин поховання.

Fig. 3. Novovasylivka, barrow 1: burial 1.

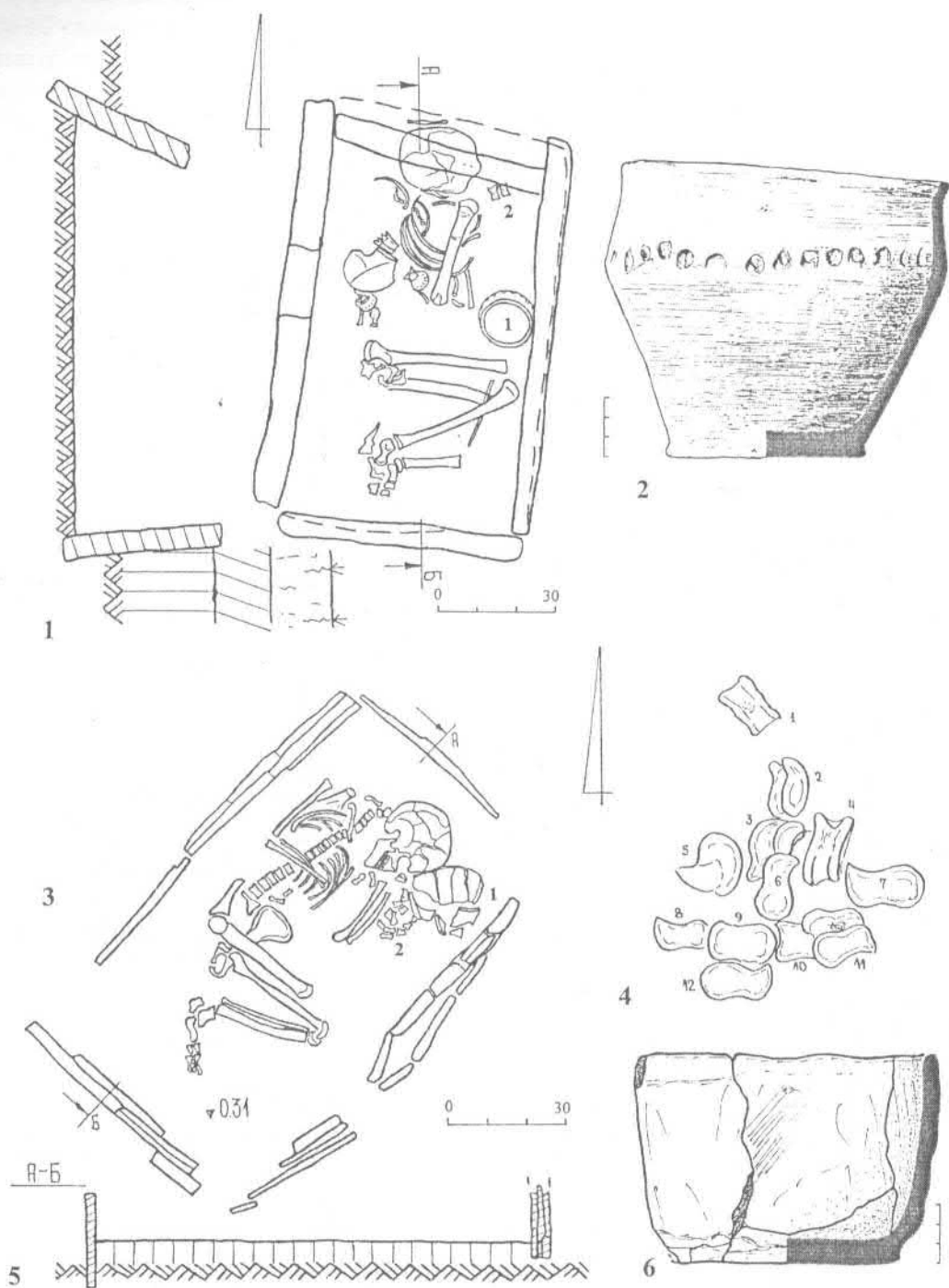

Рис. 4. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 2: 1 – план і повздовжній розтин (1 – посудина, 2 – астрагали); 2 – посудина. Поховання 3: 3 – план (1 – посудина, 2 – астрагали); 4 – схема розташування астрагалів; 5 – повздовжній розтин; 6 – посудина.

Fig. 4. Novovasylivka, barrow 1: 1 – 2 – burial 2; 3 – 6 – burial 3.

Насип кургану 1 було повністю зруйновано інтенсивним розорюванням, тому він майже не "читався" на оточуючому ландшафті. На місці кургану під час оранки було вивернуто шари з поховань, завдяки чому й вдалося зафіксувати приблизне місце розташування кургану. Його було досліджено 5-ма траншеями шириною до 5 м, орієнтованими ПнЗх - ПдСх (290°-180°) за допомогою бульдозеру Т-74. Подальші дослідження окреслили насип кургану, який, вірогідно, мав округлу (?) у плані форму і діаметр 10-12 м.

Оскільки насип кургану було повністю зруйновано, на жаль жодних стратиграфічних спостережень зробити не вдалося. Хоча за розрізами Центральної бровки (рис.2, 2) встановлено наявність таких шарів: 0,0 – 0,20 м – орний шар; 0,20 – 0,35 м – шар похованого ґрунту (?); з 0,35 м – материковий суглинок. На інших бровках шар похованого ґрунту вже не "читався".

В кургані 1 було досліджено 13 поховань **дубного часу** (рис.2, 1).

Поховання 1 (рис.3, 1) знаходилося за 1,75 м під кутом 274° і на глибині 1,09 м від Р. Здійснено у ямі підпрямокутної форми із сильно закругленими кутами. Яму було перекрито кам'яними плитами (пісковик) різних розмірів і товщини (рис.3, 1). Плити було викладено за певною системою: 4 великі плити перекривали яму по краях, ще 3 менших викладено по північно-східному сектору і 1 покладено посередині. Загалом перекриття має у плані овальну форму розмірами 1,4 х 1,6 м. Ще одну невелику плиту (40 х 24 см) краплеподібної форми було покладено із східної сторони перекриття. Її було зафіксовано на 25 см вище плит перекриття, але ця різниця могла утворитися і внаслідок просідання останніх. За 10 см на схід від приставленої плити було знайдено кістку тварини. Ще за 10 см на Сх знаходилися масивна плита (65 х 40 х 20 см), яку було вкопано (?) під нахилом і орієнтована за лінією ПдЗх - ПнСх (46° - 226°). На плиті зверху теж було знайдено кістку тварини (залишки жертвоприношення?). Виходячи з рівня залягання крайніх плит можна стверджувати, що поховання було здійснено з ДГ. Сама яма мала похилі стінки й майже по усьому пе-

риметру – уступ. Довгими сторонами орієнтована по лінії Сх - Зх. Розміри: угорі - 150 х 95 см; біля дна - 112 х 66 см.

На дні знаходився кістяк людини (дорослого) у зібганому положенні на лівому боці головою до Сх. У шиї зігнутий. Руки зігнуті у ліктях; кисті були зруйновані землерийними тваринами. Ноги у тазо-стегнових суглобах зігнуті під гострим кутом (40°). За плечима похованого, у ПнСх кутку поховання було встановлено керамічну ліпну посудину. У засипці знайдено астрагал (рис.3, 2).

Посудина - горщикоподібного типу, профільованій у верхній третині, з виділеним вінцем. Зріз вінця не вирівняний, але сплюснений. Тісто⁴ нерівномірно розподілене по стінкам, є окремі "згустки". Саме тісто з органічними (?) домішками, що при обпалюванні вигоріли (багато дрібних порожнин). Плечики різновеликі. Поверхня вирівняна (можливо, із застосуванням трави або чогось подібного), брунатного кольору з темними плямами; на зламі - чорного. На поверхні (особливо зовнішній) – сліди нагару. Діаметр вінця - 17,3 см, максимальний діаметр - 17,9 см, діаметр дна - 10 см, висота - 16, 3-16,9 см (рис.3, 3).

Поховання 2 (рис.4, 1) знаходилося за 6,75 м під кутом 293° і на глибині 0,56 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з 4 плит пісковика, які було поставлено у ямі у стик і заглиблено у материковий суглинок на 5 см. Виходячи із стратиграфічної ситуації, яку було зафіксовано у південній частині споруди, поховання було здійснено з рівня ДГ, над яким плити виступали на кілька сантиметрів. Більшість плит було зафіксовано похилими, особливо північну, що, ймовірно, стало наслідком інтенсивної оранки. Перекриття зруйновано оранкою. Розміри ящика - 110 х 70 см. Довгими сторонами орієнтований за лінією Пд - Пн з відхиленням до Сх.

На дні знаходився кістяк людини (більше 20 років⁵) у зібганому положенні на лівому боці із завалом на груди головою до ПнПнСх (близько 20°). Положення рук не встановлюється. Ноги у тазо-стегнових суглобах зігнуто майже під

⁴ - Аналіз керамічного комплексу з кургану здійснено А.М. Усачуком за допомогою мікроскопа «Микко» (30х) і лупи збільшення 3х і 7х.

⁵ - Тут і далі визначення віку похованих зроблено за результатами обстеження зубів стоматологами з Новотроїцької лікарні Ю.В. Гришановим і Т.М. Гейбович.

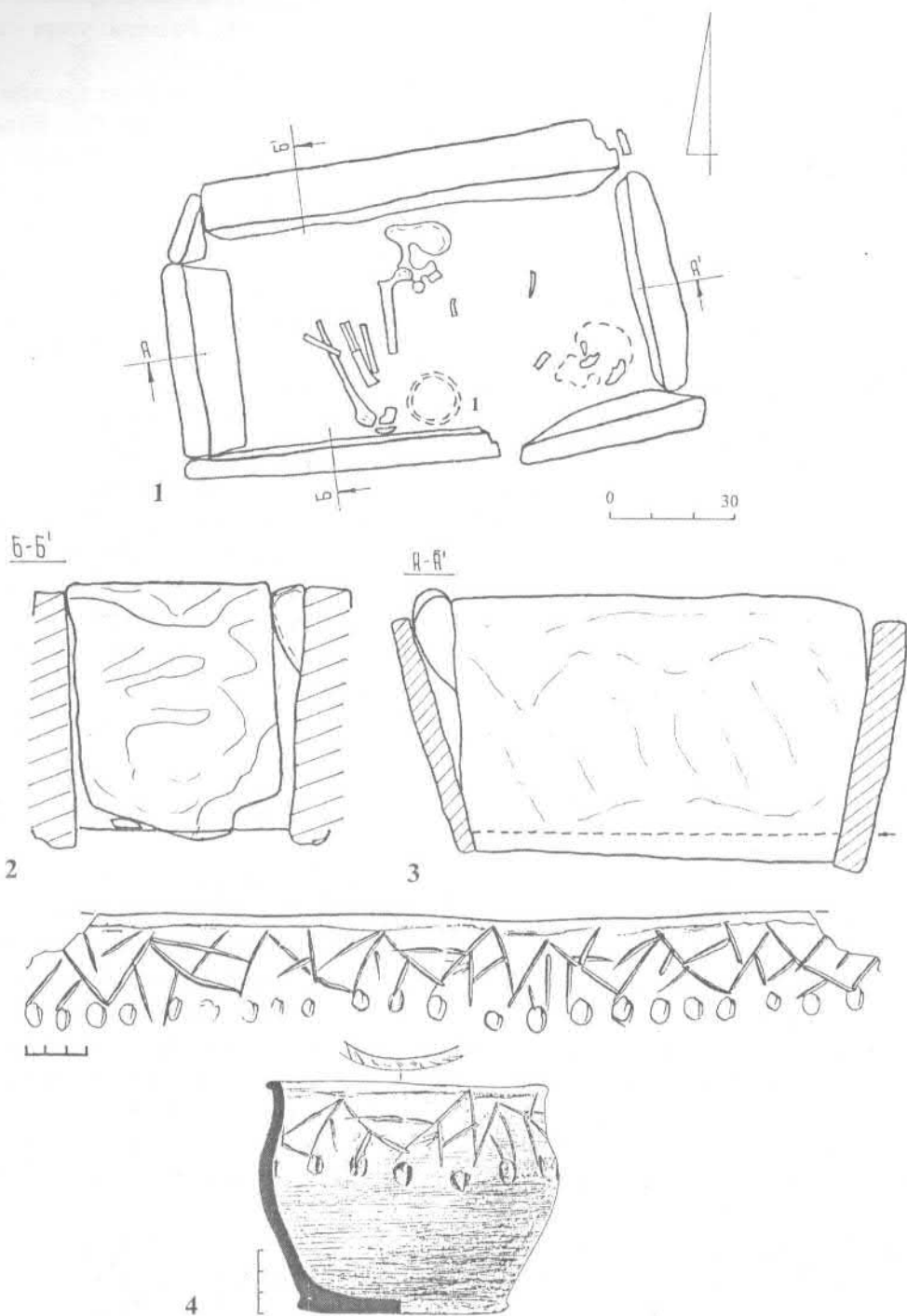

Рис. 5. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 4: 1 – план (1 – посудина); 2 – поперечний розтин; 3 – повздовжній розтин; 4 – посудина і розгортка орнаменту.

Fig. 5. Novovasylivka, barrow 1: burial 4.

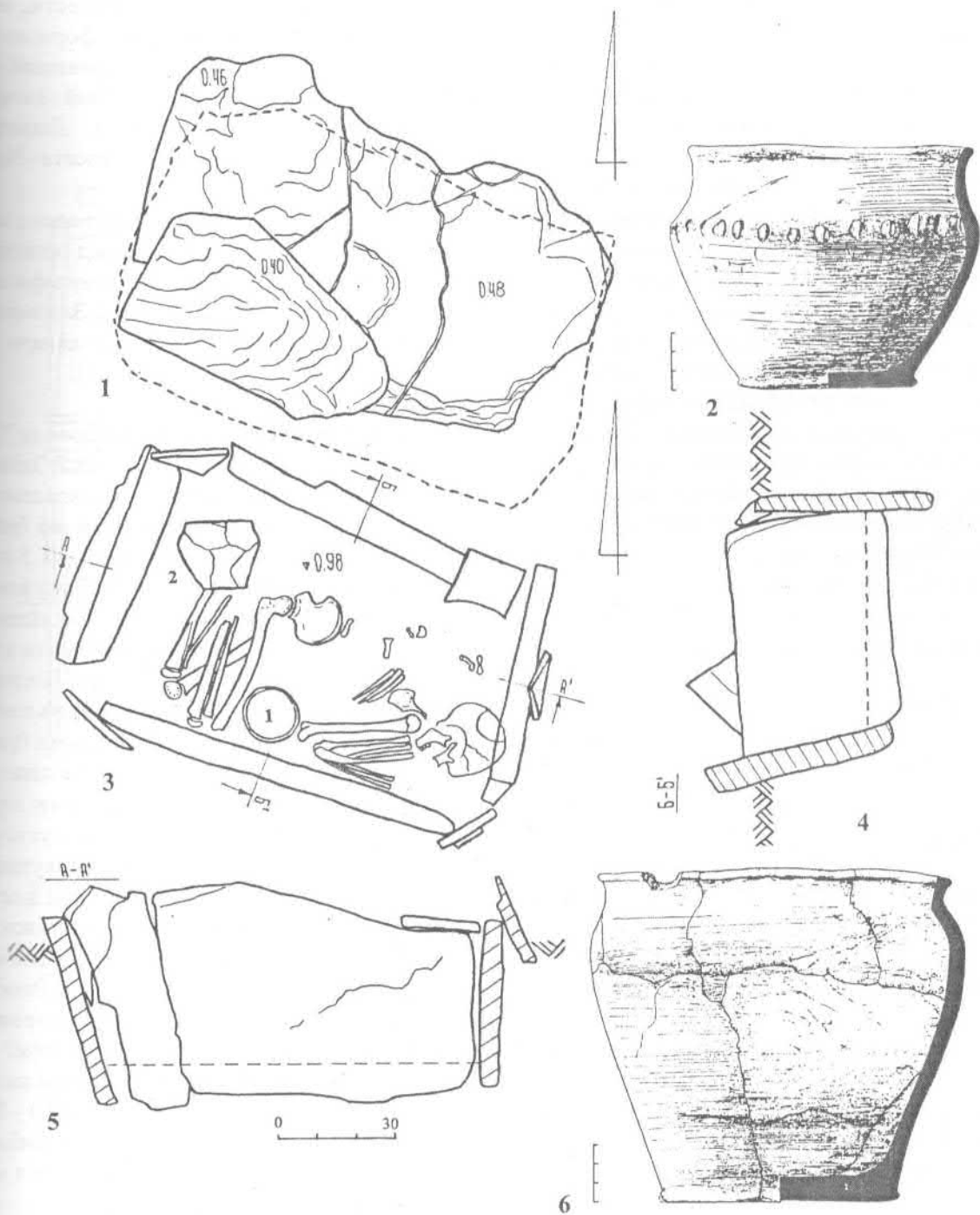

Рис. 6. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 5: 1 – план верхнього рівня; 2 – посудина № 1; 3 – план нижнього рівня (1 – посудина № 1, 2 – посудина № 2); 4 – поперечний розтин; 5 – повздовжній розтин; 6 – посудина.

Fig. 6. Novovasylivka, barrow 1: burial 5.

прямим кутом, п'яти на відстані від тазу. Перед лицем похованого лежали 2 астрагали, довгою віссю орієнтовані за лінією 165° - 345° . Під східною стінкою, майже посередині, навпроти живота похованого було встановлено керамічну ліпну посудину.

Посудина - з виділеними плечиками й слабовиділеними вінцем і закраїною. По лінії плечиків - рядок з 33 пальцьо-нігтьових вдавлень. З одного боку вони густо розташовані, навіть "налазять" одне на одного, з протилежного - рідше. З того боку, де вдавлення розташовані густо, під ними - поодинокі нігтьові (?) вдавлення. Поверхня заглажена (травною?), але місцями горбкувата; під вінцем шийка заглажена нерівномірно; брунатного кольору з темними плямами, всередині нижче перегину - темна; на зламі черепок чорний. Діаметр вінця - 15,2 см, максимальний діаметр - 16,5 см, діаметр дна - 9,5 см, висота - 12,8 см (рис. 4, 2).

Астрагали - лівий і правий, але, можливо, походять від різних особин.

Поховання 3 (рис. 4, 3, 5) знаходилося за 3,4 м під кутом 332° і на глибині 0,34 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик складено з невисоких (близько 30 см) і тонких (3-10 см) плит пісковика, які десь на 5-12 см було закопано у ґрунт. Рівень дна поховання не досягав материкового суглинку. Перекриття з таких же тонких плит пісковика було зруйноване оранкою. Розміри ящика - 124 x 80 см; довгими сторонами орієнтований за лінією ПдЗх - ПнСх.

На дні знаходився кістяк людини (біля 12 років) у зібганому положенні на лівому боці із завалом на спину головою до ПнСх (40°). У шії зігнутий. Ліва рука повністю зігнута у лікті, кисть перед обличчям; права рука зігнута у лікті під прямим кутом. Ноги зігнуті у тазостегневих суглобах майже під прямим кутом. Нижня частина правої ноги від коліна була відсутня. Під східною стінкою навпроти чола похованого знаходилася керамічна ліпна посудина. Біля зігнутої лівої руки і обличчям похованого - купка з 13 астрагалів, які було складено за певною системою (рис. 4, 4). При цьому, астрагал № 13 знаходився під № 10, а обидва вони знаходилися у невеличкій ямці, бо перекривалися астрагалом № 11.

Посудина - баночного типу з майже прямими стінками без вінця, з прямим переходом

до дна. Поверхня заглажена не повністю, нерівна, місцями залишилися сліди формовки. Колір поверхні нерівномірний - брунатний, з темними плямами; на зламі - чорний. Зовнішня поверхня місцями вкрита нагаром. Діаметр гирла - 15 см, діаметр дна - 11,5 см, висота - 10,5 см (рис. 4, 6).

Астрагали - утворювали 5 пар і один з астрагалів (№ 5) був у двічі більший від останніх (можливо не баранячий). Лише на ньому зафіксовані сліди вирізки астрагалу із суглоба. За зовнішніми ознаками можливо встановити такі пари: 1 - 7, 2 - 4, 3 - 9 (?), 6 - 13, 8 - 12, 10 - 11.

Поховання 4 (рис. 5) знаходилося за 7,4 м під кутом 6° і на глибині 0,95 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з 5 основних масивних плит пісковика, які було заглиблено у материковий суглинок на 5 см (деталь встановлення західної плити: знизу вона не рівна, і для рівноваги під нею було підкладено невеликий камінь). Плити було встановлено під невеликим нахилом, особливо західну. Південну стінку було складено з 2-х різновеликих плит. Південну повздовжню плиту з торцевими було міцно закріплено у стик, тоді ж як поміж північною повздовжньою плитою і торцевими у верхній частині утворився зазор, який було усунуто за допомогою двох невеликих підтрикутних каменів, вставлених у кутки. Тим самим згорі утворилася нерозривна лінія кам'яних стінок з можливим розривом у південній стінці. Хоча чи був цей розрив у давнину сказати важко. Розміри конструкції: 123 x 76 см; довгі сторони орієнтовані за лінією ЗхПдЗх - СхПнСх (80° - 260°). Перекриття (його було зафіксовано ще у 1995 р.) складалося з плити товщиною 10 - 12 см, розміри якої співпадали із внутрішніми розмірами ящика і яка з часом розкололася на дві різновеликі частини.

На дні знаходився кістяк людини (старше 14 років) у зібганому положенні на лівому боці головою до сходу (?). Похованого було покладено так, що його голова опинилася у ПдСх кутку конструкції. Положення рук не зафіксовано. Ноги у тазостегневих суглобах зігнуті під гострим кутом (близько 60° - 70°), у колінах повністю зігнуті. Біля колін похованого, навпроти його живота й посередині південної стінки було встановлено керамічну ліпну посудину.

Посудина - близького до баночного типу з округлими стінками й слабо вираженим він-

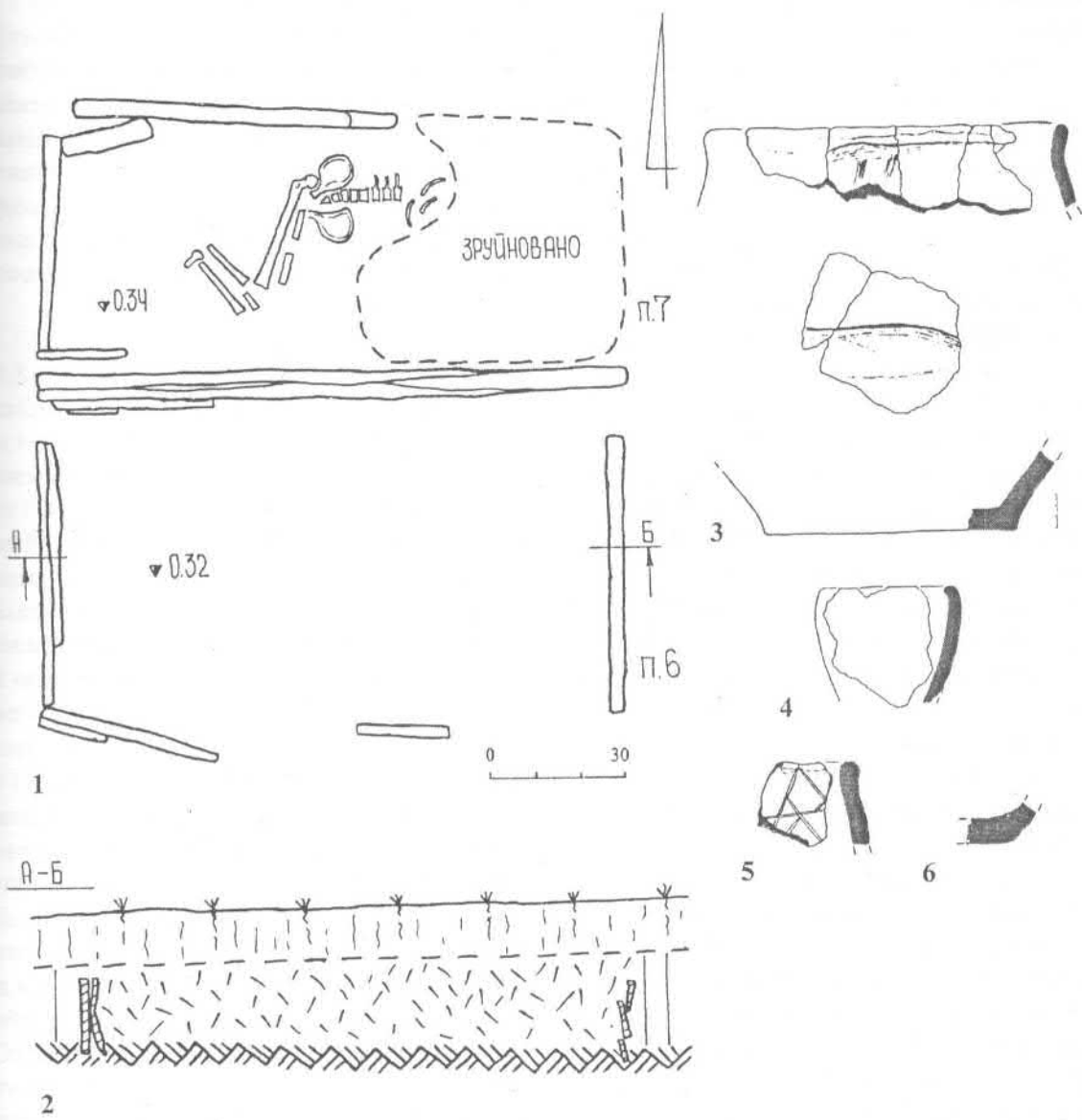

Рис. 7. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 6-7: 1 – план; 2 – повздовжній розтин поховання 6; 3 – фр-ти посудини № 1; 4 – фр-т посудини № 2; 5 – фр-т посудини № 3; 6 – фр-т посудини № 4.

Fig. 7. Novovasylivka, barrow 1: burial 6-7.

цем. Біля дна невелика закраїна. Орнаментована: по зрізу вінця - насічками; поміж вінцем і перегином - прокресленим орнаментом, в основі якого лежить зигзаг; по перегиноу – 22-ма пальцьовими вдавленнями.

Ліплення посудини проведено ретельно. Скоріш за все, воно велося стрічковим способом (на внутрішній поверхні видно локальні горизонтальні стики стрічок). У всякому разі, спочатку було виліплено банку близько 7 см висотою, а потім до неї прирощували стрічку шириною близько 4,5 см, одночасно формуючи ребро (прийом типовий для ліплення зрубного посуду). Тісто ретельно перемішано з добавками: пісок та дуже небагато дрібних грудочок сухої глини. Обробка поверхні досить акуратна. Зовнішня поверхня: локально збереглися сліди вертикальних і вертикально-діагональних розчосів у нижній частині посудини. Розчоси майже не видні, тому що після розгладження знаряддям (тріска -?) посудину акуратно затерли по усій поверхні, коли вона була ще вологою. А от верхню частину посудини (над ребром) загладжували пальцями і тріскою (?) у горизонтальному положенні, так готували поверхню під прокреслені зображення.

Вдавлення на ребрі зроблено торцем пальця і нігтем. Їх нанесено до прокресленого зображення, доказ чого: край однієї прокресленої лінії накладається на вдавлення. Зображення наносилося в два способи: спочатку був нанесений зигзаг - вийшло 8 кутів. Наносилося зображення з ліворуч у праворуч; всього 4 більш-менш “нормальних” кути, потім 3 з дугоподібною правою лінією зигзага, і останній (8-й) не вписався в потрібний розмір і він вийшов скошеним. Після прокреслення зигзага стали заповнювати простір між кутами різними зображеннями. Імовірно, закінчивши зигзаг, зображення також наносили з ліворуч у праворуч, почавши з трьох вертикальних ліній, потім хрест і т.д. Судячи з характеру прокреслених ліній, знаряддя дерев'яне, але дуже гладке.

Похилі насічки по торцю вінця нанесено іншим знаряддям. Скоріш за все, знаряддя дерев'яне, але із сильно заглаженими зубцями.

Внутрішню поверхню ретельно розгладжено. Простежено сліди горизонтальної обробки дерев'яним шпателем і пальцями. Складається враження, що використовувалося або інше знаряддя (не те, яким обробляли зовнішню поверхню), або інший торець дерев'яного кераміч-

ного шпателя-ножа. При виготовленні посудини ставили на поверхню, покриту органікою (трава, дрібна солома або щось подібне) – на дні відбитки. Дрібні травинки приліпилися і до бічної поверхні (про це свідчать їх відбитки).

Випал у межах звичайного для зрубного посуду температурного режиму, але, імовірно, всього, ближче до верхньої межі (тобто більше 750), тому що поверхня десь на 0,1 мм пропеклася і не чорного, а оранжево-вохристого кольору.

Діаметр вінця - 13,5 см, максимальний діаметр - 14,4 см, діаметр дна - 10,2 см, висота - 11,3 см (рис. 5, 4).

Поховання 5 (рис. 6) знаходилося за 8,1 м під кутом 20° і на глибині 0,98 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з 4 масивних плит пісковика, які було заглиблено у материковий суглинок на 6-12 см. Західна і північна плита знаходилися під нахилом (особливо західна). Встановлені плити виявилися коротшими за розміри ями і тому кутки (північний, західний і південний) було «закрито» невеликими тонкими плитами. Саму конструкцію було заглиблено у ґрунт і перекрито двома плитами: однією великою, яка перекрила майже увесь ящик (123 x 70 см) і однією меншою, якою закрився ПдЗх кут. Оскільки верхній край плит-стінок був нерівний, під східну торцьову стінку було підставлено підтрикутну плиту, на якій початково і трималася плита перекриття. Розміри конструкції: 125 x 78 см; довгі стінками орієнтована по лінії ПнЗх - ПдСх (290° - 110°). На дні знаходився кістяк людини (18-30 років) у зібганому положенні на лівому боці головою до ПдСх. Руки були зігнуті у ліктях, кисті біля обличчя. Ноги у тазо-стегнових суглобах зігнуті по різному (85° - права і 110° - ліва), у колінах зігнуті повністю. Похованого було покладено так, що він був притиснутий до південної повздовжної плити і ПдСх кута. Поміж ліктями і коліньми похованого, навпроти його “живота” і майже посередині південної стінки знаходилася керамічна ліпна посудина (1). Ще одна посудина (2) було встановлено на стопи похованого (2) (знайдено заваленою на бік, але завалилася вона пізніше, бо всередині було знайдено камінці).

Посудина 1 – горщикоподібного типу із слабовираженим вінцем і наміченим ребром. По ребру – рядочок з 32 пальцьових вдавлень. Вінець і дно здавлені, у плані овальної форми, але різнонаправлені. Висота нерівномірна. Повер-

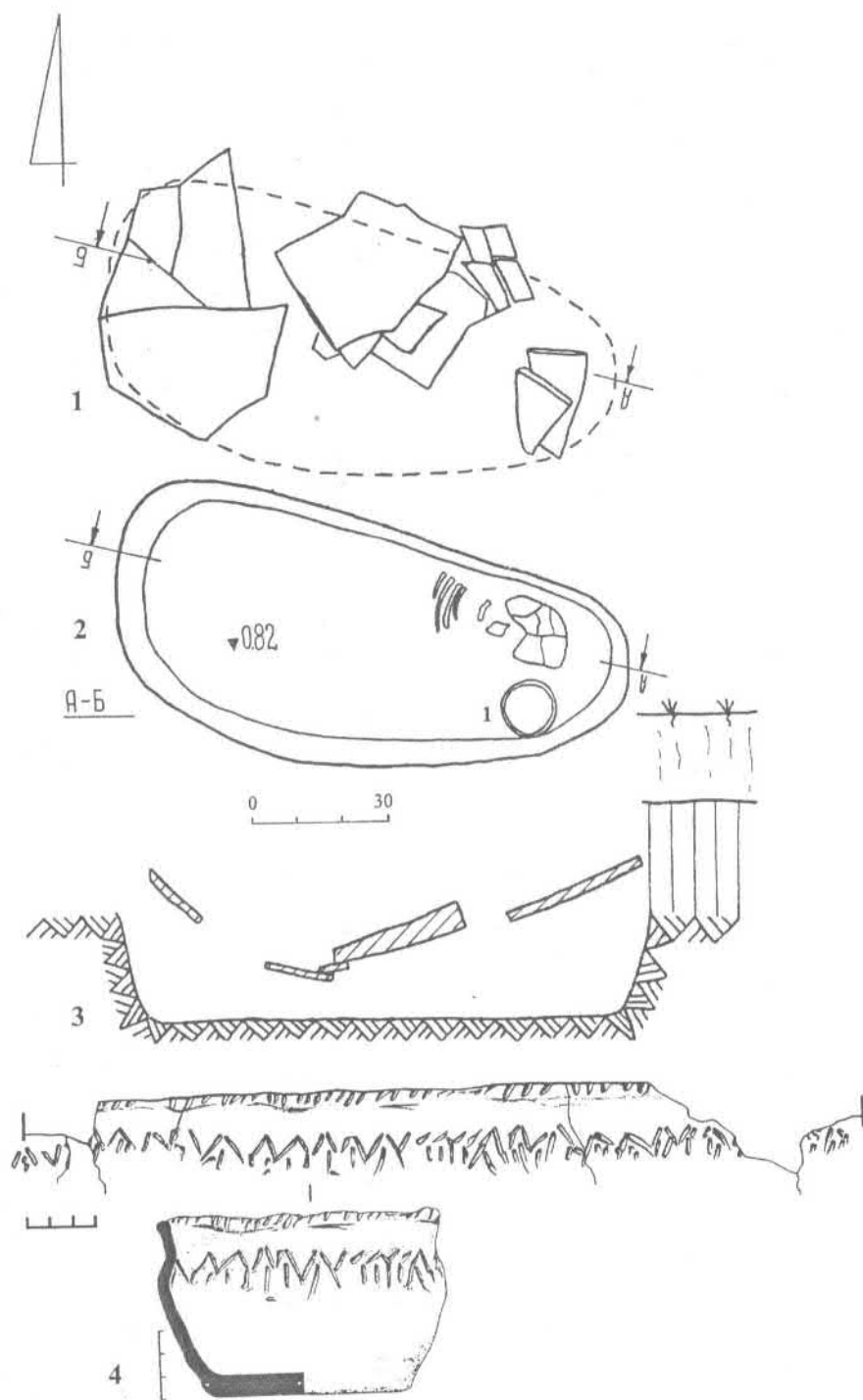

Рис. 8. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 8: 1 – верхній рівень; 2 – нижній рівень (1 – посудина); 3 – повздовжній розтин; 4 – посудина і розгортка орнаменту.

Fig. 8. Novovasylivka, barrow 1, burial 8.

хня заглажена, але горбкувата; світло-брунатного кольору. В середині і у верхній частині ззовні – накип (за виключенням одного боку). Діаметр вінця – 15,1 x 16,2 см, діаметр дна – 10,0 x 10,8 см, висота – 14,2 - 15,1 см (рис. 6, 2).

Посудина 2 – горщикоподібного типу із вираженим вінцем, короткою шийкою, високо розташованими плечиками та невеликою закраїною біля дна. Вінець у плані яйцеподібний, дно – кособоке. Поверхня заглажена; світло-брунатного кольору з темними плямами. В середині сліди нагару. Тісто, можливо, було з домішками органічних речовин, після яких після обпалювання залишилися дрібні порожнини. Діаметр вінця – 16,2 x 18,5 см, діаметр дна – 12,0 x 12,7 см, висота – 17,5 см (рис. 6).

Поховання 6 і 7 було об'єднано у єдиний комплекс, оскільки мали одну спільну довгу стінку: південна для пох. 7 і північна для пох. 6 (рис. 7, 1).

Поховання 6 знаходилося за 4,8 м під кутом 358° і на рівні 0,32 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з невеликих тонких плит пісковика, вкопаних на 5-10 см у ґрунт. Розмір 130 x 80 см; довгими стінами орієнтовано за лінією Зх - Сх. Кістяк було повністю зруйновано, знахідки ж окремих кісток та зубів свідчили, що поховано було дорослу людину.

Поховання 7 знаходилося за 5,4 м під кутом 365° і на рівні 0,34 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з невеликих тонких плит пісковика. Розмір 130 x 65 см; довгими стінами орієнтовано за лінією Зх - Сх. На дні знаходився кістяк людини (підліток до 11 років) у зібганому положенні на лівому боці головою до Сх. Верхню частину кістяка було зруйновано. Ноги у тазо-стегнових суглобах було зігнуто під тупим кутом (110°); ступні на відстані від тазу.

З похованнями 6 і 7 пов'язуються фрагмент стегнової кістки тварини і фрагменти як мінімум 4 посудини.

Посудина 1 – горщикоподібна, без вираженого вінця, з короткою шийкою й округлим тулубом. На шийці та на тулобі прокреслено нерівну відносно широку стрічку. Поверхня нерівномірно заглажена, горбкувата, брунатного з темними плямами кольору. На зламі черепок чорний. Діаметр гирла - до 16 см, діаметр дна - 11,2 см (рис. 7, 3).

Посудина 2 – баночного типу, мініатюрна. Поверхня сірого та брунатного кольору; на зламі - чорна. Діаметр гирла - 6 см, висота близько 6-6,5 см (рис. 7, 4).

Посудина 3 – представлена фрагментом верхньої частини, яка прикрашена композицією з прокреслених ліній (рис. 7, 5).

Посудина 4 – представлена фрагментом придонної частини. Стінка відходить від дна під значним тупим кутом, що говорить про круглобокість тулуба. Поверхня ззовні світло-брунатного кольору (рис. 7, 6).

Поховання 8 (рис. 8) знаходилося за 8,15 м під кутом 342° і на рівні 0,82 м від Р. Здійснено у ямі неправильної овальної форми (східна частина вужча ніж західна). Яма мала похилі стінки. Розміри: угорі 116 x 43-58 см, на рівні дна 105 x 35-48 см; довгою віссю орієнтовано за лінією ЗхПнЗх - СхПдСх (110° - 290°). Яму було перекрито плитами пісковика, з яких збереглася лише частина. Виходячи з стратиграфічної ситуації, зафіксованої в ПдЗх частині перекриття, встановлено, що поховання було здійснено з рівня ДГ. На дні знаходилися залишки кістяка дитини 3-8 років у зібганому (?) положенні на лівому боці головою до СхПдСх. Перед лицем похованого було встановлено керамічну ліпну посудину.

Посудина – низька і широка, з вираженим уступом (плечиками) у верхній третині і слабо виділеним вінцем. Зріз вінця вкрито вдавленнями (ймовірно, виконано округлою паличкою близько 1,8 мм у діаметрі), по плечиках композиція з коротких вдавлених відрізків (паличка (?) діаметром близько 1,4 мм у діаметрі), що утворюють нез'єднаний зигзаг, від якого вниз відходять такі ж відрізки, розташовані нерегулярно. В одному місці зигзаг перервано і на його місці знаходяться 4 похилі насічки. Поверхня шерхата, заглажена лише унизу всередині, цеглясто-брунатного кольору, на зламі в нижній частині – темно-сіра, в верхній – брунатна. На дні пляма чорної речовини (фарби?), яка кількома патьоками спускається на стінки посудини. За технологією обробки ця посудина значно відрізняється від інших знайдених у цьому кургані. Діаметр вінця - 12,6 см, максимальний діаметр - 12,8 см, діаметр дна - 8,7 см, висота - 8,1 см (рис. 8, 4).

Поховання 9 (рис. 9, 1) знаходилося за 3,5 м під кутом 48° і на рівні 0,26 м від Р. Здій-

Рис. 9. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 9: 1 – план (1 – посудина; 2 – астрагали); 2 – фр-ти посудини; поховання 10: 3 – план (посудина); 4 – посудина.

Fig. 9. Novovasylivka, barrow 1: 1 – 2 – burial 9; 3 – 4 – burial 10.

снено у кам'яному ящику, складеному з тонких плит пісковика. Розмір - 105 x 73 см; довгими сторонами орієнтовано за лінією Зх - Сх. Перекриття не збереглося. На дні, посередині конструкції, знаходився кістяк людини (підліток) у зібганому положенні на лівому боці головою до Сх. Руки зігнуті у ліктях, кисті не збереглися. Ноги у тазо-стегнових суглобах зігнуті під гострим кутом (70°). На відстані 10-15 см від лица похованого було встановлено керамічну ліпну посудину, від якої збереглися лише фрагменти. Поміж зап'ястями і ротом похованого було покладено 2 астрагала. Ще один астрагал було знайдено біля «живота» похованого.

Посудина – горщикоподібна (можливо, гострореберна), профільована у верхній частині. Збереглися лише окремі фрагменти, які не дають змоги повністю реконструювати тип посудини. До перегину орнаментована прокресленими лініями. Композиція, можливо, складалася з поясу заштрихованих трикутників. Перехід до дна прямий. Поверхня ззовні вохристого і брунатного кольору, з середини - брунатного; на зламі - чорного. Розміри не встановлюються (рис. 9, 2).

Поховання 10 (рис. 9, 3) знаходилося за 1,4 м під кутом 65° і на рівні 0,33 м від Р. Здійснено у кам'яному ящику. Ящик було складено з невеликих тонких плит пісковика. Конструкція значно постраждала від оранки. Розміри не встановлюються. Довгими сторонами було орієнтований за лінією ПнЗх - ПдСх (296° - 116°). На дні знаходився кістяк людини (підліток) у зібганому положенні на лівому боці головою до ПдСх. Положення рук не встановлюється. Ноги було зігнуто у тазо-стегнових суглобах під гострим кутом, але по різному (приблизно 55° - права і 75° - ліва). Перед лицем похованого було встановлено керамічну ліпну посудину.

Посудина – горщикоподібна, профільована у верхній шостій частині, без вираженого вінця. З внутрішньої сторони на переході від профільованої частини до стінок - уступ. Поверхня заглажена, але нерівна. Колір поверхні ззовні - нерівномірний вохристо-світло-брунатний, з середини - брунатний і темно-сірий; на зламі - двошаровий, вохристий і чорний. У тісті зустрінута зернятка якоїсь зернової культури. Діаметр горла - 13,2 см, діаметр дна - 9 см, висота - 12,2 см (рис. 9, 4).

Поховання 11 (рис. 10) знаходилося за 4,8 м під кутом 110° і на рівні 0,73 м від Р. Здійснено у ямі підтрапецієподібної форми із сильно закругленими кутами. Стінки злегка похилі, особливо у західній частині; довгими стінками орієнтовано за лінією ПнСх - ПдЗх. Розміри ями 135 x 80-95 см. Яму було перекрито плитами пісковика, які були значно зрушено оранкою. На перекритті знаходилася керамічна ліпна посудина (1), від якої збереглися окремі фрагменти.

На дні (із зміщенням до ПнСх торця) знаходився кістяк дорослої людини (більше 20 років) у зібганому положенні на лівому боці головою до ПнСх. У шиї зігнутий. Положення рук різне: ліва випростувана до ніг й ледь зігнута у лікті, кисть також зігнута, знаходилася біля тазу; права зігнута у лікті, кисть “звисає”, кістки руки зафіксовані переламаними, але це, ймовірно, сталося вже після поховання. Розташування рук до певної міри нагадує “свастику”. Ноги у тазово-стегнових суглобах сильно зігнуті (40° - ліва і 60° - права). Права нога п'яткою підігнута до тазу. Перед головою – керамічна ліпна посудина (2), біля якої знаходилися залишки м'ясної їжі – ребра якоїсь невеликої тварини (вівці?).

Посудина 1 – горщикоподібна, профільована у верхній частині, з вираженим вінцем і високою шийкою. Посередині шийки в одному місці – круглий отвір (парний?), зроблений ще до обпалювання. Під вінцем – 2 виражені жолобки. На поверхні сліди загладження. Ззовні на шийці вони вертикальні, ледь навскісні, на тулубі – горизонтальні, слабовиражені; з середини на шийці горизонтальні, кругові, чітко виділені, на тулубі їх немає. У тісті рівномірно розподілені шматочки кальцинованих кісток (?) різних розмірів. Поверхня світло-брунатного кольору. Діаметр вінця - близько 24 см, діаметр дна і висота не встановлюються (рис. 10, 2).

Посудина 2 - баночного типу з майже прямими стінками, без вінця, з виділеною закраїною (це не заглажена глина, що залишилася після формування дна). Зріз горла місцями сплющений, не вирівняний. Поверхня рівна, але не заглажена. В декількох місцях ззовні - сліди загладження (з одного боку - вертикальні, з інших - горизонтальні або нерегулярні); з середини ці сліди (горизонтальні, кругові) спостерігаються лише у верхній частині. З одного боку ззовні поверхня покрита нагаром. Колір поверхні - брунатний

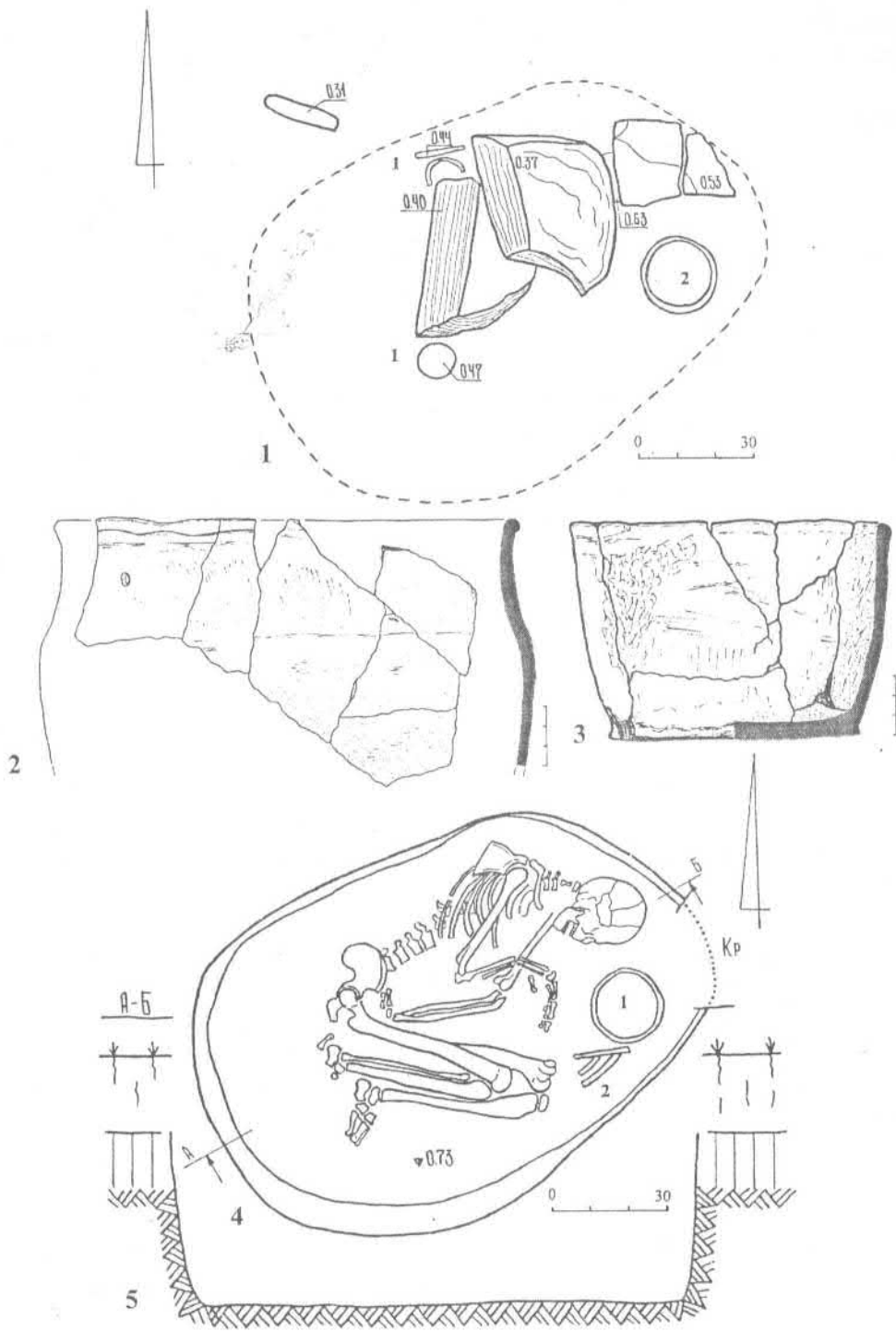

Рис. 10. Нововасилівка, кург. 1. Поховання II: 1 – план верхнього рівня (1 – посудина з перекриття; 2 – посудина у похованні); 2 – посудина з перекриття; 3 – посудина з поховання; 4 – план нижнього рівня (1 – посудина; 2 – кістки тварин); 5 – повздовжній розтин.

Fig. 10. Novovasylivka, barrow 1: burial II.

з чорними плямами; на зламі - чорний. Діаметр гирла - 16,2-17,2 см, діаметр дна - 13,3 см, висота - 11,5 см (рис. 10, 3).

Поховання 12 (рис. 11, 1-2) знаходилося за 2,5 м під кутом 110° і на рівні 0,8 м від Р. Здійснене у ямі підпрямокутної форми із сильно закругленими кутами. Стінки похилі, в наслідок чого яма біля дна менша, ніж угорі, особливо із західного торця; довгими стінками орієнтовано за лінією ПнСх - ПдЗх. Розміри: у горі - 130 x 90 см; біля дна - 112 x 74 см. Перекриття ями не збереглося. На дні знаходився кістяк підлітка у зібганому положенні на лівому боці головою до ПнСх. Похованого було зігнуто у верхній частині тулуба, руки зігнуті у ліктях, руки перед обличчям. Ноги у тазо-стегнових суглобах слабозігнуті (110°). Перед лицем (чолом) похованого знаходився керамічна ліпна посудина; перед руками - 6 астрагалів, викладених за певною системою (рис. 11, в). Сьомий астрагал було знайдено біля ліктя правої руки, та не виключено, що туди він попав завдяки діяльності землерійних тварин, оскільки тут же знаходилась фаланга одного з пальців.

Посудина - баночного типу із стягнутим гирлом і невеликим дном. Гирло у плані овальне. Його зріз сплющений, хоча й не вирівняний. Поверхня заглажена, але горбкувата. Стінки різної товщини. На поверхні з середини у верхній частині стінок простежуються переривчасті кругові сліди заглажувань. Колір поверхні - брунатного з чорними плямами; на зламі - чорний, місцями із зовнішньої сторони - брунатний. Діаметр гирла - 15,2-16,5 см, діаметр дна - 9,7 см, висота - 15,5 см (рис. 11, 4).

Астрагали - всі астрагали, окрім № 4, непарні. № 4 парний до них, але він, скоріше за все, походить від іншої особини.

Поховання 13 (рис. 11, 1) знаходилося за 5,5 м під кутом 288° і на рівні 0,7 м від Р. Здійснене у ямі підпрямокутної форми із закругленими кутами, яка довгими сторонами була орієнтована за лінією Сх - Зх із відхиленням на ПнСх. Розміри - 78 x 46 см. На дні у східній частині ями знаходився череп дитини 7-9 років, що свідчить про орієнтацію похованого. У заповненні було знайдено фрагменти керамічної посудини.

Посудина - збереглися лише 2 фрагменти придонної частини. Тип і розміри не реконструю-

ються. Поверхня нерівномірною світло-брунатного кольору; на зламі - чорна (рис. 11, 2).

Наскільки одночасними є поховання і чи супроводжувалися вони окремими насипами чи досипками з'ясувати було неможливо. Проте, враховуючи планіграфію поховань, рівень їх впуску у ґрунт та характер поховальних споруд можна виділити три їх групи. Перша - це центральні поховання 3, 9, 10 і здвосне поховання 6 - 7. Їх здійснено у мілких кам'яних ящиках, складених із тонких невисоких плит пісковіку, які при встановленні наполовину були вкопані у ґрунт. Рівень впуску - до 0,34 м від Р, що визначило у даній ситуації рівень передматерика. Можливо, у первинній ситуації рівень перекриття поховань знаходився на рівні давньої поверхні, або дуже близько від неї. Планіграфічно поховання першої групи утворювали квадрат.

Друга група - поховання 2, 4 і 5. Їх було здійснено у кам'яних ящиках, складених із масивних плит пісковіку, на рівні 0,56-1,06 м від Р, тобто повністю у материк. У первинній ситуації поховання знаходилися по відношенню до давньої поверхні у ямах. При цьому, перекриття поховань 2 і 4 було прихованим. Планіграфічно вони знаходилися на Пн - ПнСх (поховання 4 і 5) і на Зх (поховання 2) від центральної групи.

Третя група - поховання 1, 8, 11, 12 і 13. Їх було здійснено у ґрунтових ямах, перекритих плитами пісковіку, які, ймовірно, знаходилися на рівні давньої поверхні. Планіграфічно поховання цієї групи знаходилися на Пн - ПнЗх (поховання 8), Зх (поховання 13 і 1) та ПдСх (поховання 12 і 11) від центральної групи.

Виділені групи також відрізнялися між собою характером і розташуванням керамічних посудин. В похованнях першої групи посудини, які були переважно неорнаментовані, встановлено у позиції "перед обличчям". В похованнях другої - "перед животом"; всі посудини, за виключенням посудини 2 з поховання 5, орнаментовані пальцьо-нігтьовими вдавненнями по ребру. В похованнях третьої - також "перед обличчям", а в похованні 1 - "за головою"; всі посудини, за виключенням з поховання 8, не орнаментовані.

Загалом можна припустити, що могильник існував початково як ґрунтовий, що є властивим для зрубних поховальних пам'яток, і визнати квазісинхронний характер поховань, особливості

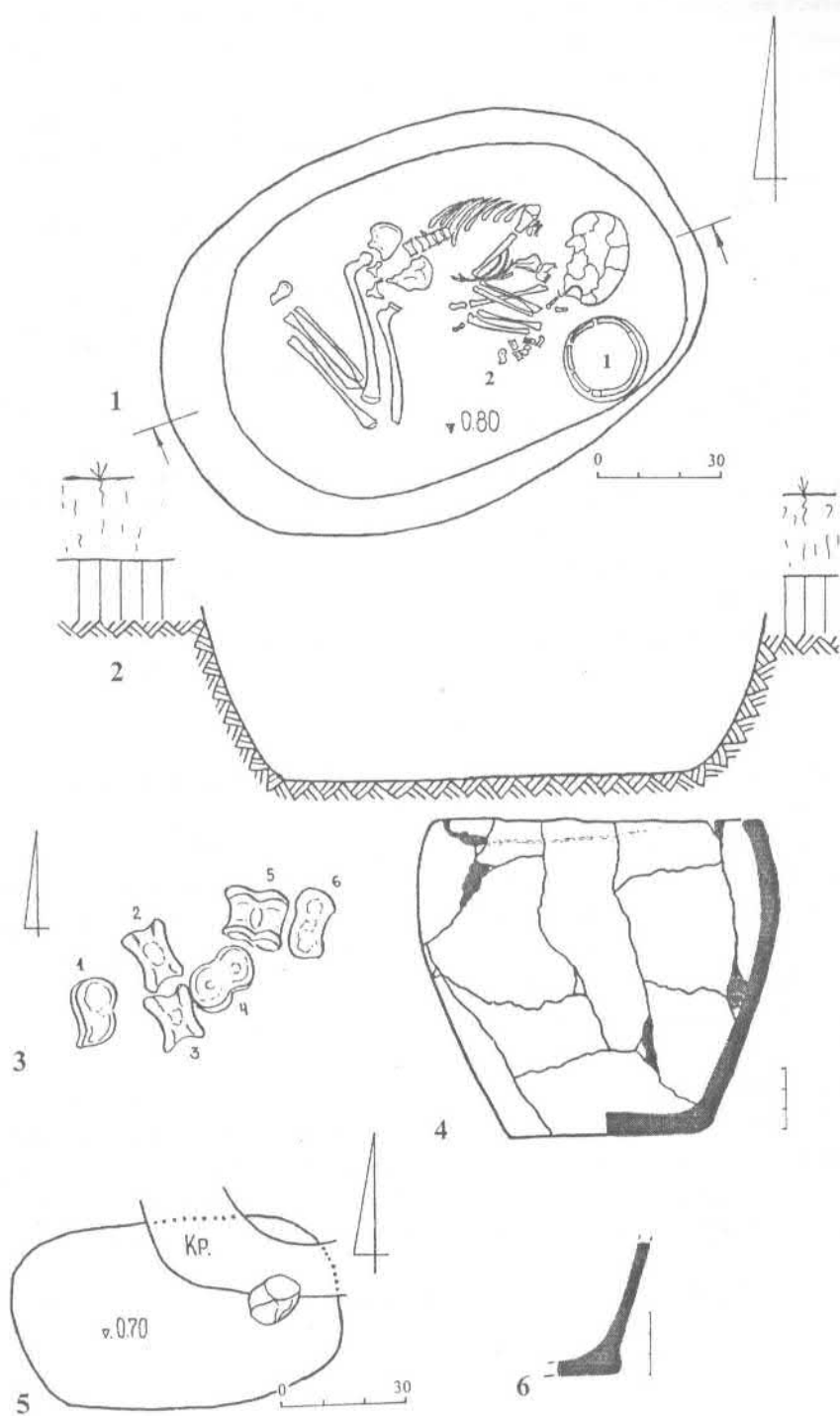

Рис. 11. Нововасилівка, кург. 1. Поховання 12: 1 – план (1 – посудина; 2 – астрагали); 2 – повздовжній розтин; 3 – схема розташування астрагалів; 4 – посудина; Поховання 13: 5 – план; 6 – профіль нижньої частини посудини.

Fig. 11. Novovasylivka, barrow 1: 1 – 3 – burial 12; 5 – 6 – burial 13.

яких визначаються не хронологічною наступністю, а релігійно-обрядовими міркуваннями. Можливо простежити різні закономірності розташування окремих поховань та їх груп в залежності від топографічних та астрономічних орієнтирів, а також у взаємозв'язку між собою (про це докладніше: [Кудлай, 2001]).

Зокрема, відзначимо, що планіграфічно розташування поховань нагадує трикутник, у "вершинах" якого знаходилися найбільш неординарні поховання. Так, у північному куті цього трикутника знаходилися поховання 4 і 8, в яких містилися найбільш багато орнаментовані посудини. Орнамент на посудині з поховання 4, як уявляється, має глибоку символічну значущість й може бути інтерпретований як багаторівнева астрономічна піктограма. Про можливість такої інтерпретації говорить орієнтованість певних зон орнаменту до напрямків світу (що

було зафіксовано під час дослідження), деяка схожість знаків верхнього ярусу піктограми до обрисів кількох сузір'їв зодіакальної смуги, збіг послідовності знаків з послідовністю відповідних сузір'їв, а також певні числові закономірності і відповідності [Кудлай, 1999а; 2001].

У західному куті "трикутника поховань" знаходилося поховання 1, яке відрізнялося масивним і щільним перекриттям та наявністю своєрідного майданчика із залишками жертвоприношення. У південно-східному – поховання 11, яке, одне з небагатьох у цьому могильнику, було орієнтовано на точку сходу сонця у день весняного (осіннього) рівнодення. У похованого у ньому молодого чоловіка руки було складено у вигляді свастики.

Комплекс загалом можна датувати XIV - XIII ст. до н.е. у межах розвинутого етапу зрубної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов В.Д. Голубое ожерелье Донбасса. Донецк, 1980.
2. Кудлай Ю.В. Розкопки зрубного кургану біля с.Нововасилівка у Донецькій області // Проблемы истории и археологии Украины. ТД.Харьков, 1999. С.7-8.
3. Кудлай Ю.В. Зоряна піктограма бронзового віку Донбасу // Наше небо. К., 1999а. Т.2, № 2. С. 24-27.
4. Кудлай Ю.В. Солярні орієнтири в структурі погребального комплексу Нововасилівка-1 // Доба бронзи Доно-Донецького регіону (мат-ли 5-го Укр.-Рос. польового археологічного семінару). К.-Воронеж, 2001. С. 49-54.
5. Полидович Ю.Б. Новые погребальные памятники эпохи бронзы с территории Донецкой области // АА. 1993. № 2. С. 35-98.
7. Полидович Ю.Б., Кудлай Ю.Г. Звіт про розкопки кургану біля с.Нововасилівка Красноармійського р-ну Донецької області // НА ІА НАНУ. 1998/75.
8. Симоненко В.Д. Фізико-географічне районування Донбасу для цілей сільського господарства. Донецьк, 1972.
9. Цимиданов В.В. Длинные курганы Донетчины // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий: ТД. Донецк, 2000. С.19-21.

Стаття надійшла до редакції у листопаді 2003 р.